

БІБЛІОГЕКА
Наукового Товариства
Ім. Шевченка

ГЕТЬМАН ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ

У СВІТЛІ ІСТОРИЧНИХ ФАКТИВ

Д-Р Д. ЛЕВЧУК

**ВИДАВНИЦТВО "НАША ДЕРЖАВА"
ТОРОНТО, ОНТЕРІО, КАНАДА.**

— 1952 —

Відбитка з чч. 6-7 "Наша Держава".

ГЕТЬМАН ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ У СВІТЛІ ІСТОРИЧНИХ ФАКТІВ

Занадто мало часу пройшло, щоб всебічно не то що аналізувати, а бодай оглянути й належно оцінити ролю в нашій історії Гетьмана Павла. Для оцінення, для сприйняття величі Його потрібно, щоб пройшли ще роки й роки, і аж тоді, по накопиченні достатньої кількості матеріалів, пощастило нашим нащадкам показати світові цю історичну постать.

Але людський розум, жадоба знання, біль душевний за долю нашого Народу, за наше визволення, змушують нас вже тепер, особливо, коли насуваються міжнародні події, аналізувати, важливі виділити, показати, підкреслити і довести до відома загалу. Бо, як повільно не пливе історія, як повільно не викидає фактів для тих досліджень, проте в силу закону непереривності життя в самому оточенні ще за життя історичних осіб є факти, що потребують висвітлення відразу, для дорожковазу в щоденній діяльності людей.

Більш того. Людський розум, державницький розум, підказує не тільки не чекати самопливу диференціації історичних, хоч і недавніх, фактів, а рішуче, зо всією енергією впливати на укладання в думці суспільства цих фактів. Бо ці факти, на преведикій жаль, підтасовуються, фальшуються, маскуються, змінюються, перекручуються в інтересах задоволення приватних примх окремих партійок і осіб. При тому ці партійки й особи доходять до того, що в найоблу́дніший спосіб, просто, як кажуть, серед білого дня, подають громадянству нісенітніці за дійсні факти, при чому так безапеляційно, що пасивне громадянство часом сприймає їх за чисту монету.

І в цих явищах найпаскудніше і найнебезпечніше є те, що ці особи в своїх партійних антагонізмах втратили почуття міри в аспекті політичної діяльності й через те втратили об'єктивність до нашої історії і, найголовніше, — не почивають себе обтяженими зasadничими правилами, а саме, завжди поважати гідність свого громадянства й пода-

— ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ И ПОШИРЮЙТЕ ЧАСОПИС —

НАША ДЕРЖАВА"

Часопис, що стоїть на українському традиційному
ґрунті — навчаючи, за Вячеславом Липинським,
державницького думання.

ПЕРЕДПЛАТА: \$3.00 В КАНАДІ — \$3.50 В ЗДА

Адреса: "Our Country", 140 Bathurst St.
Toronto 2-B, Ontario.

ати на письмі та говорити їйому правду. Бо інакше, як бзуміти твір пана Ісаака Мазепи „Підстави нашого відодження“, в якому оплюговано і славне минуле нашого ароду, як Княжа Доба й Гетьманщина, а традицію, саме вяте Народу, подано не з цих славних діб, а з періоду НР, про який справжній державник згадує лише в болем серці; величів національних ідей, як от Липинського, оказано в вигляді нездібних учнів професора „від сіцизму“.

Як інакше розуміти брошуру „правника“ М. Стажова зо Гетьманщину 1918 року, як не фальсіфікацію правил зведенки людей (права), вироблених у найсвітліші часи еквіту людської думки, починаючи від Риму й кінчаючи шими днями. А цікаво; що відповість Єпископ, що благословив видання церковного календаря УАПЦ на 1952 рік, якому під датою 19 грудня сказано: „відновилася УНР, асована ворожими актами 22-29 квітня, 1918 року“; що відповість цей Єпископ, наприклад, чистому ще душою соляреві, який хоче знати українську історію й зокрема о Другу Гетьманщину. Або: як можна інакше кваліфікути писанину проф. Володимира Дорошенка на сторінках важкої української газети про православіє в Україні, як обтяження пристойності до свого громадянства, в якій й професор вилив нечуваний бруд на святі почування ільонів людей померлих і соток тисяч ще живих до істотно-української святині, якою була в їх душах Києво-чеська Лавра.

Але повертаємо до теми.

Сфальшовано й фальсіфіковано історично-державниць велич Гетьмана Павла так, що звичайний громадянин, освідчений у демагогії ліво-руїнницьких елементів, чиймає все на-віру, принаймні читає і не реагує, бо не стає проти цієї фальсіфікації.

В основному, ліво-руїнницькі елементи приписують Гетьманові Павлові два гріхи: 1. Гетьман Павло Скоропадський був духом росіянин, „царський генерал“ і україн не був і 2. Гетьман Скоропадський мріяв відновити іну неділому Росію“ і з цією метою гетьманував у 1918 р. Підкреслюємо, що ліво-руїнницькі елементи мають іагу це твердити в білій ясний день і власне в цьому

и полягає їх зневага до ідности українського громадянства.

Звичайним людським оком сумлінно і чесно огляньмо розберім по періодах діяльність і чинки Гетьмана Павла на підставі тих загальновідомих фактів, яких ніхто не може заперечити. І нам стане ясно, кого відала Україна в історичному 1918 році і кого втратила в 1945 році.

ПЕРШИЙ ПЕРІОД — Павло Скоропадський, по здобутті військової освіти, стає старшиною кавалергардського полку. Молодий, здоровий, з приємною зовнішністю, не кидається, висловлюючись модно, у російській великороджавницький шовінізм, не запалюється здобуттям високої кар'єри, на що ніби були всі на той час підстави: освіта, шляхетне походження, багатство, — а іде до Європи повинити освіту, удосконалити мови і, головне, — побачити на власні очі історію культури народів, якою він цікавився ще з учнівських літ. Повернувшись з-за кордону, не йде по лінії бонвиванства, як це було властиве багатьом московським панкам, а вступає на службу в полку. Дружиною обирає не модницею петербургських сальонів, щоб допомогла в інтригах здобути кар'єру, а сер'йозну людину, що стає другом трудового життя і зразковою матір'ю дітим, і ніде, ні в яких мемуарах вищого петербургського світу, ані в військових літописах за першої світової війни, ніде не знаходимо родини Скоропадських заплутаної в інтригах російського шовінізму. Читаючи й досліджуючи про цей період, бачимо, що генерал Скоропадський ~~спіль~~ веде виключно ділову фахову працю, ~~осторонь~~ від всяких інтриг, як по військовій лінії, так і будучи при царському дворі в ролі флігель-ад'ютанта. Навпаки, бачимо, що Скоропадський тісно зв'язаний з Україною ~~—~~ і маєтках вдома любитель української козацької старовини й звичаїв.

Мимоволі виникає питання: як це так сталося, що Павло Скоропадський, маючи всі підстави перебувати в найвищих сферах московсько-петербургського суспільства і, знаючи, як колоніальна політика російського уряду завжди намагалась „інороддів“ висувати на виці становища і тим робити високу національну політику щодо національностей, — як це сталося, що Павло Скоропадський не був „у милості“ царедворців, „на нього дивились косо“, а

родина Дурново, з якої походить Гетьманова Олександра веде замкнений образ життя" і т. д. і т. п. — читаємо ми в мейуарах. Чи не свідчить це з повною ясністю за те, що Павло Скоропадський ніколи не був російським шовіністом, а доводить протилежне, що майбутній Гетьман був з роду козак, в душі козак, і всією істотою „інородець“, тобто українець, і душа Його була завжди в Україні, а в Петербурзі тільки обов'язок служби, науки, і взагалі праці, цей віковічний обов'язок всякої людини. Чи не є тут з боку російського уряду певне недовір'я до Скоропадського, як потомка гетьманського роду, в душі якого ще не забута козацька стихія?..

Існує правне і загально людське правило: всяке твердження треба довести фактами. Хто має підстави ткнути пальцем і покликатись хоч на один бодай маленький факт, який би свідчив про ненормальне ставлення Гетьмана Павла до України, українського народу з посту генерала в російській службі? Ніде нічого подібного не знаходимо, не знаходимо цього навіть в ліво-руїницькій літературі, так згінній до видумок. О, як би були такі факти, або щось подібне, будьте певні, що все було б викладено і, як кажуть, своєчасно. Але нема, і соціялісти не в стані більше нічого сказати, як тільки: „царський генерал“.

А коли їм відповідають, що майже всі старшини Визвольних Змагань, і славний герой Зимового Походу, генерал Омелянович-Павленко, теж були „царськими“, соціялісти нічого не можуть відповісти, а про Скоропадського все ж продовжують твердити „царський генерал“, вкладаючи в це поняття негативний зміст, забуваючи, що чим більше фахівців в галузі побудови й охорони держави (не руїнників-соціялістів) має нація, тим краще, особливо в часи відновлення втраченої державності.

ДРУГИЙ ПЕРІОД: Якщо перший період діяльності гетьмана Павла в ролі „царського генерала“ зо всією ясністю каже про Його чесність, прямоту, відвертість і сувору послідовність в своїх поступованнях, то в другому періоді постать Гетьмана Павла виступає перед нами ще як постать неперевершеного стратега, політика, великого патріота свого народу, безкорисної людини, цілком відданої державній ідеї.

Російську революцію 1917 року, падіння царського режиму, „царський генерал“ сприйняв з задоволенням, і в падінні імперії відразу відчув можливості для національного розвою. Отщо розказує офіцер штабу Павла Скоропадського Фердинанд Коблер, німець з походження (Баварія, Кауфбойрен) про „царського генерала“ в час, коли від Тимчасового Уряду прийшов наказ про зміну субординації в армії взв'язку з переворотом:

„Генерал Скоропадський наказав зібрати штаб і всіх старшин своєї частини. (Було це на фронті). Зібралися. Вистройились в каре. Приіхав Скоропадський зо всім своїм почотом. Привітався. Усмішка, добрий вираз очей відразу відкинули хвилювання й усі почули себе вільно. „Панове старшини“, — сказав Скоропадський, — „всі знаете наказ Тимчасового Уряду й його треба виконати. Закликаю до спокою і до підтримки дисципліни. Наш Народ прагне до свободи і на це він має право...“ Раптом каре розступається і струнким кроком до Генерала прямують: фельдфебель і два солдати. В декількох кроках зупинились перед Генералом, віддали честь за царськими правилами, і фельдфебель промовив: „Ваше Превосходітельство, ми присягали царю і отечеству і до конца ему будем верни і нікакому другому правительству наша часть прісягать не будет. І також струнко повернулись кругом і попрямували геть за каре. Скоропадський стиснув плечима, мотнув головою, глянув на мовчазних старшин і, махнувши білою рукавичкою в бік відходящих, сказав: „не звертайте уваги“, — і продовжував закликати до спокою“.

З цього невеличкого і може незначного епізоду видно, що „царський генерал“ далеко не виправдував цієї назви і саме в критичні дні російської імперії.

Після революції, замість дійсно стати стовпом царського режиму і, будучи „послідовним“, піти до генерала Корнилова та творити т. зв. контрреволюцію, Гетьман Павло українізує свій корпус, організує українську армію. Коли Центральна Рада з послуху до Керенського підтримує наступ на фронті, „царський генерал“ всіляко зволікає участь свого корпусу в наступі й береже людей від втрат, а дальше вже відверто своїм корпусом веде стратегію захисту інтересів України, а не Росії. Ми Його не бачимо в рядах

і оточенні Корнілова, Алексєєва, Денікіна, Лукомського, та інших царських стовпів, а в жовтні місяці Гетьман Павло стає почесним Отаманом Вільного Козацтва.

І дальше — все в Україні, і все для України. Бачучи толітику Уряду Центральної Ради, що складалася виключно з лівих елементів, та взв'язку з більшевицьким переворотом у Росії, який рано чи пізно залеїй Україну, Гетьман Павло утворив організацію, яка в основу свою поклава компроміс в соціальних питаннях і демократизацію державного ладу в межах нешкідливих для державної сили. Ця організація назвалась „Українською Народною Громадою“; з якою в контакті стояла й партія Українських Хлібопробів-Демократів. Коротше, Гетьман Павло не пішов у табір російської контрреволюції, а став організатором правих українських сил з метою в сліщний час прийти на порятунок Україні, коли ліва політика Уряду Центральної Ради приведе до упадку української державності.

Передбачення й побоювання Гетьмана Павла скоро здійснилися. Уряд Центральної Ради, що напочатках брав антинімецьку орієнтацію (липневий наступ на фронті, діяльність французького посланика Табуї в Києві й визнання Францією незалежності України в грудні 1917 р.), після відступу з Києва під тиском більшевицьких сил Муравйова, різко міняє орієнтацію й приходить до угоди з Німеччиною окупувати Україну. І не минуло двох місяців, ще не закінчилася цілком окупація, як німецькі військовики доповідали Берлінському Урядові, що Український Уряд Голововича не встане відновити порядок в країні, не встане вести народну господарку, а тому не встане дати Німеччині хліба. Лідери Центральної Ради не зрозуміли того, що Німеччина на той час широко бажала розчленування Росії і відділення від неї України. Бо як би розуміли, то і з самого боку пішли б на виконання договору з німцями про постачання хлібом, змінили б курс внутрішньої політики з метою втримання державності при допомозі німецької сили принаймні до організування своєї власної. Гетьман Павло, як патріот і державник, зрозумів це і, не дивлячись на те, що вчора бився з німцями на фронті, сьогодні в інтересах української державності взяв орієнтацію на їх силу, що на той час була **єдиною** в Україні.

І добре, що німці в особі Гетьмана Павла знайшли людину, що могла втримати державу; незалежну від Росії — чи то большевицької, чи демократичної типу Керенщини. Генерал Людендорф так розцінював події того часу: „Як і треба було чекати, новий український уряд виявив себе нездібним відновити в краю порядок і дати нам хліб. Цей уряд зник, і Гетьман Скоропадський був людиною відповідною до можливої успішної праці. Він хотів відновити порядок в Краю і виказав по відношенню до нас велику доброчесливість“.

Тепер вже не підлягає сумніву, чому Гетьман Павло виказав „велику доброчесливість“. Бо німці були за розчленуванням Росії, тоб-то за відділення України, Грузії, і т. д. От що писав приятель лідерів Центральної Ради, співробітник французького посольства в Києві, п. Енно, в листі до В. В. Шульгина (російського діяча):

„Німеччині надходить кінець. Її політиці — розчленування Росії, її бажанню — зберегти силу Брест-Литовського миру, мира, за допомогою якого розірвана на частини Росія потрапила б в економічному відношенні на безчислених роках до німецьких рук; її злочинні тактиці — підтримувати в Росії терор большевиків, нею ж створений — союзники хочуть протиставити політику возз'єдання Росії“ (Денікін „Очеркі русской смуты“, ст. 5-6, т. V.).

Німці хотіли большевиками знесилити Росію, як мілітарну силу, і розчленувати її. І честь і хвала Гетьманові Павлові, що сторонники самостійності України, німці, знайшли в Ньому здібності цю самостійність творити. І, щоб не писали і не говорили противники, про „ставленика німців“, ця обставина ніколи не втратить в історії української визвольної боротьби свого значення, як обставина позитивна, яку не зрозуміли й не дали використати в інтересах нашого народу наші лівонастроєні інтелігенти. Гетьман прийшов до влади не як ставленик німців — це заперечують факти — а як персоніфікатор правих, по-державницькому думаючих, поміркованих сил в Україні. Присутність німців в Україні лише уможливила цим силам зорганізуватись і виділити коло сьоми тисяч представників від усіх областей України і проголосити Його Гетьманом. А це справа цілком інша, бо ми знаємо, що не одного напо-

го Гетьмана обирали в приявності чужої сили на теренах України. Павла Скоропадського проголошено при наявності хоч і чужої, але дружньої нам сили. І ці обставини завжди будуть свідчити Українству про нездібність і недержавність наших соціалістичних елементів, які не тільки недознали тоді історичного моменту і не підтримали гетьманського Павла Скоропадського, а ще й тепер не хочуть винати своїх тодішніх помилок.

До даної теми не входить писати про Гетьманську Державу 1918 р. Але треба зазначити, що під проводом Гетьмана Павла за декілька місяців на теренах України запанував певний порядок, спокій, а головне — перед зовнішнім вітом Україна стала державною одиницею, що дала себе ідти своїм сусідам. Правильність внутрішньої політики Гетьмана Павла можна довести лише одним фактом: в ті озбурхані часи Гетьманська Держава фінансово і економічно скріпилась так, що видала фінансову позику Німеччині, а по упадку Гетьманщини Директорія довший час живилась її грошово-матеріальними здобутками.

ТРЕТИЙ ПЕРІОД. Гетьман Павло прийшов до влади в надзвичайно складних умовах. Поняття влади було ібоко підірване революцією. Розраховувати на українське військо не можна було, бо воно — або було розбите більшевиками, або розбіглось, або розпущене Центральню Радою; залишилась незначна частина Січових Стрільців. Разом з тим Гетьман Павло розумів, що без свого війська держави не збудуєш, і запроектував 8 корпусів. Але ці недозволили формування військ, виходячи з своїх засновників. Можливо, що ці міркування виходили, як твердить російський історик Головін, — не із злого ті, а „від внутрішньої політичної боротьби в самій Німеччині. Мілітаристи і праві політичні течії, з Людендорфом на чолі, боролись з імперським урядом, який прихався до голосу лівих партій. В Україні були представники і того і того складу думки, які працювали кожний в юному напрямку і тому німецька політика в Україні і є лице подвійної гри“.

На ту пору аграрне питання було основним і в цьому аянні Гетьман Павло змушений був обставинами йти на екір своїм намірам. З цього приводу проф. Могилянсь-

кий стверджує, що дійсно Гетьман... „весь свій особистий вплив схиляв на радикальне вирішення аграрного питання на користь селян, і він (Гетьман) завжди з болем говорив про ті елементи в Україні, які були в опозиції і протидіяли проведенню в Україні аграрної реформи в інтересах широких мас селянства“. (Могилянський, Архів Рус. Революції, т XI, ст. 95). Згадуваний нами російський історик Головін зазначає: „Серед надзвичайно складних і численних умов, що заставили Скоропадського піти в аграрному питанні в абсолютно зворотньому напрямку, ніж він того хотів, на перше місце“ мусить бути поставлено політику окупантів, Домінуючою ідеєю, якою керувалась ця політика, було негайнє використання України для продовження війни з Антантою“. (Кн. 28, ст. 37).

Гетьман Павло, як справжній державник, керувався не почуттями, а тверезим розумом в інтересах української державності. Він оголосив Народові, що після встановлення порядку й спокою в країні аграрне питання буде вирішено в найрадикальніший спосіб:

Внутрішня політична боротьба в Німеччині, большевизм в Росії, згід лівих течій в інших країнах Європи і, зрештою, під тиском большевизму згід лівих тенденцій в українських політичних партіях, створювали найтяжчі умовини для державної діяльності. Гетьман Павло і тут розумів складну ситуацію, і вживав заходів, нешкідливих для державності, притягти до співпраці в Уряді ліві партії. Але останні знову не зрозуміли моменту й на співпрацю не пішли. В той самий час наступ ген. Фоша відразу вирішив кінець війни в користь Антанти і орієнтація на німецькі сили стає безнадійною.

Гетьман Павло, знаючи, що з падінням німців і з своєї організованої сили не можна втримати Українську Державу, шукає зв'язків з новими посталими на теренах російської імперії державностями: Доном, Кавказом, Кримом, Грузією і Російською Добровольчою Армією, на чолі якої стояв ген. Дінікін, і з яким треба було пов'язатись в першу чергу. Для цього Гетьман Павло зустрівся на ст. Скороходово 3 листопада з ген. Красновом, Військовим Отаманом Дону, якого просив бути посередником в розмовах з Дінікіном.

Наші ліві залюбки покликаються на цю аустріч і зама-
куть заяву Гетьмана генералові Краснову, в якій ніби
Гетьман викрив себе як „неділимець“, звичайно, не наво-
дячи повної розмови, а тільки вступ її. Чи правильно пере-
дає цю заяву ген. Краснов, але дозволяємо прийти на до-
помогу нашим лівим і навести її повністю, при чому для
точності — без перекладу, в російській мові:

„После завтрака в вагоне гетманского поезда і общей
беседы, касавшейся, главным образом, снабжения Донской
Армии, — пишет в своих воспоминаниях ген. П. Н. Краснов, —
Гетман остался наедине с Атаманом и здесь в откровенной
беседе высказал своей политические взгляды на будущее России.
— „Ви, конечно, понимаете — гвардия Гетман — что я фель-
дмаршал-адъютант и генерал Святой Императорской Величес-
тва, не могу быть щирим украинцем и гвардии а свободной
Украине (на этом месте нашей левой зупиняется и на дальней
разговор не покликаются), но в то же время именно я, bla-
годаря своей близости к Государю, должен сказать, что он
сам пагубное дело империи и сам виноват в своем падении. Не
может быть теперь и речи о возвращении к империи и возста-
новлении императорской власти. Здесь на Украине мне при-
шлось выбирать — ли самостоятельность ли большевизм, и я
выбрал самостоятельность. И право в этой самостоятельности ничего
худого нет. Представьте народу жить так, как он хочет.
Я не понимаю Деникина. Давайте, давайте все — это невозможно...
Какую надо иметь силу для этого? Этой силы никто не
имеет теперь. Да и харашо ли это?“

Дальше Гетьман говорил Краснову: „Дайте им самим
развиваться и, и Богу, сам народ улаштуе все не хуже
нижь мы с Вами. Я вас прошу быть посередником между мною,
Деникином, Кубанцами, Грузией, Крымом, чтобы создать
союз против большевиков. Чем не можем мы, або наши пред-
ставники, заниматься добудь и домовитися? Мы всем российским
людям и нам треба врятувати Росию, — а врятувати її мо-
жемо лише самі. Повірте, жодні німці, ніякі англійці чи

Підкреслюємо, — ми не наводимо даних про неточ-
ність інтерпретації заяви Гетьмана Павла генералом Крас-
новим, і ген. Краснов, як єдинонеділимець хотів, щоб так
звучала заява Гетьмана України.

Справді ж Гетьман Павло сказав, що Він не може бути, зглядно не називає себе „ширим українцем і говорити про вільну Україну“ на тій підставі, що до 1917 року Він не творив безпосередньо української політики, а перебував генералом, і в почоті царя, тоб-то із-за властивої скромності, а не тому, що Гетьман не бажав самостійності України.

Але відкинемо це і візьмім до аналізу заяву так, як її подав ген. Краснов. Що ж у цій заяві зраджує Гетьмана Павла? Нехай хтось з Українців, неупереджених людей, чесно скаже, чи міг Гетьман Павло тактовніше підійти до симпатика Росії, ген. Краснова, щоб добитись своєї мети? З листопада Гетьман називає себе „флігель-ад'ютантом і генералом його імператорської величності“, коли ще 17 липня цієї величності зо всім потомством уже на світі не було. Не можна бути ширим українцем і говорити одверто про вільну Україну, — це ясно кожному, що все вищесказане говорилося з метою, аби добитись З'їзду представників уже незалежних від Росії державностей. І з тактичних і з дипломатичних міркувань Гетьман Павло мусів зробити такий вступ, бо інакше ген. Краснов навіть не забажав би говорити.

І друга частина заяви зо всією ясністю стверджує це. Бо Гетьман Павло: засудив політику царя, ствердив, що ніколи не повернеться російська імперія, хвалить прагнення до самостійності народів бувшої імперії, переконує єдинонеділим цією Краснова, що самостійність добре діло, пропагує свободу народу, засуджує метод Денікіна „души-ти“, заявляє, що це недобре діло і зрештою своїм державним розумом пророкує, що німці, англійці і французи не допоможуть, а кожний поодиноко не справиться з большевиками. Стисло кажучи: Гетьман Павло ясно розумів, що без союзу поміж новими державностями на терені бувшої Росії, ніяка інша сила не справиться з большевизмом, і згинуть всі, не тільки Україна. Із заяви ясно видно, що Гетьман закликав до врятування не „єдиної неділимої Росії“, а врятування народів Росії від большевизму і закликав вождів нових державностей: „дайте самим розвиватися і, їй Богу, сам народ улантує це все не гірше ніж ми з Вами“

На другий день, 4 листопада, ген. Краснов в ролі по-

середника звернувся листовно до міністра денікінського уряду, ген. Кримського, і запропонував з'їзд делегатів: Добровольчої Армії, Дону, Кубані, Тереку, Грузії й Криму. В листі Краснов підкреслює (не інакше, як з доручення Гетьмана), що ціль з'їзду одна: опрацювання плянів для спільногого виступу проти більшевиків.

Яка ж відповідь? А з відповіді ми бачимо, що Денікін і його оточення краще зрозуміли ціль Гетьмана, ніж наші ліві-політики. Ось що пише Краснов:

„Но протягнуті Гетьманом і мною руки залишились неприйнятими. Всю не сподобалось Денікіну. По-перше, пропозиція про з'їзд виходила не від нього, а від Гетьмана; по-друге, погодитись на розмови з Гетьманом, Грузією й Кримом, значило визнати їх САМОСТІЙНІСТЬ. Від кого? Від Добровольчої Армії, звичайно, яка персоніфікувала всю Росію і була її емблемою“.

Німеччина і її окупаційна сила валиться. Свої соціалісти з більшевиками руйнують Державу. Антанта, що по упадку Німеччини стає диктуючою силою, вимагає „Єдиної Неділімої Росії“. Гетьман Павло, маючи на увазі, що „Єдиної Росії нема і її не буде“, але цим гаслом можна задовольнити Антанту й мобілізувати реальні сили офіцерства, що перебувають в Україні, декларує федерацію, фактично ніколи нездійсніму, — в чому Гетьман цілком був переконаний, тобто виключно з тактичних мотивів, бо акт односторонній і завжди міг бути відкликаний. Соціалісти не каються тепер, що вони впродовж майже року після російської революції мріяли лише про автономію, а за фіктивну, для замазання очей Антанти й мобілізації сил на боротьбу за Україну, федерацію, обливають болотом ще й до тепер Сл. П. Гетьмана.

Дальше Гетьман Павло вдається до крайнього способу, — до організації своєї „руської“ добровольчої армії, — тобто йде стежками гетьманів, попередників. Геніяльний Вячеслав Липинський так записав і пояснив цей крок Гетьмана Павла: „Коли б у нас така вірність для своїх Гетьманів була, то на світанку нашої історії не треба було б кликати з Півночі варягів, останній Галицький князь Юрій Болеслав не потрібував би себе оточувати німцями, Богдан Хмельницький обійшовся б без Бугай-Бея і без мос-

ковського віоєводи в Києві, Виговський не потрібував би польських полків, Дорошенко — турецько-татарських, сердюків, Мазепа — шведів, а Гетьман Павло Скоропадський, щоб рятувати від українців Українську Державу, не потрібував би просити помочи в російських „добровольців“.

Командувачем цієї армії Гетьман Павло призначив генерала Келлера, який з перших днів почав показувати свою непідлеглість Гетьманові. „Самостійність графа Келлера“ — зазначає ген. Черячукін — „настановила швидко проти нього всіх міністрів... і 27 листопада граф Келлер був замінений князем Долгоруким“ (Головін, Кн. 34, ст. 15-16).

І дальше відбувається подія, яка зайде свідчить, що Гетьман Павло, як Голова Української Держави, ніколи не думав зраджувати її самостійність і всі ці „федеративні“ чи „конфедеративні“ „акти“ застосував виключно з метою збереження Української Держави. Дамо слово ворогові Самостійної України, Генералові-історикові Головіну:

„Новому Головнокомандувачеві, князю Долгорукому, довелось заарештувати славного руського генерала Ломновського, що перебував в Києві, як представник генерала Денікіна. Це було викликано тим, що ген. Ломновський видав наказ, що предписував руському офіцерству, яке організувало в Києві добровольчі загони, оголосити себе частиною Добровольчої Армії (Денікіна) і підкоритись лише її наказам. Ген. Долгорукій скасував цей наказ і тим інцидент ліквідований. Але моральні наслідки його були більш великими, ніж думали. Він (наказ) ще більш загострив недовір'я руського офіцерства до Гетьмана“.

Цілком ясно, — як би Гетьман Павло щиро декларував федерацію, не охороняв би Він 17 листопада суверенності Української Влади і не вдався б до таких рішучих заходів, як арештувати „доблестного“ генерала Ломновського.

І історик Головін, який між іншим, розділ „Розвал України“ закінчує падінням Гетьманщини, констатує: „Скрайньо-вороже відношення Головнокомандуючого Добровольчої Армії до генерала Скоропадського було широко відоме і знайшло свій яркий вираз в слідуючому факті: всі офіцери, що вступили по заклику Гетьмана в Укр. Армію, побажавши потім вступити до добровольчої Армії, мусіли пройти через слідчу комісію, для того, щоб реабілітувати

себе від обвинувачення в державній зраді". (Ки. 34, ст. 16).

І дальше. „Таким чином на осінь 1918 року відвернулися від Гетьмана і керівники Білого Руху, вважаючи його ворогом „Єдиної Неділімої Росії“: Вони зарахували його в ряди своїх ворогів. Щоб переконатись в цьому, досить прочитати ті місця в книгах ген. Денікіна, в яких він говорить про Гетьмана Скоропадського“. (Ки. 28, ст. 41).

Отаким був „неділімцем“ Св. Пам. Гетьман Павло.

ЧЕТВЕРТИЙ ПЕРІОД. По уступленні з Гетьманства, як відомо, Гетьман Павло опинився в Берліні. Здавалося б: після образ, нанесених своїми, українцями, що повалили всю будівлю вимріяної віками Держави, Гетьман Павло мав би заспокоїтись і відійти від політичної діяльності, а навіть увійти в якусь спілку „друзей по несчастью“ з росіянами; якщо дійсно вірити нашим соціялістам про Його неділімство.

Ні. Гетьман Павло знову уболіває за долю України. Організує Гетьманський Рух, Українську Громаду в Берліні, запрошує українських вчених в т. ч. і Вячеслава Липинського, і організує в Берліні Український Науково-Дослідний Інститут, протестує проти кривди Українського Народу... Коротше, — і далі серед українців, і знову для України.

Коли запахло другою світовою війною, таксамо в інтересах — лише України, розлучається з любим Сином, Гетьманичем Данилом... Бо невідомо, які можливості для Українського Народу принесе війна, і невідомо по якому боці буде більше можливостей допомогти Українській Справі.

Грянула війна. На Берлін поспалось страхіття новітньої війни. Здавалося б Гетьманові Павлові безпечніше буде б вийти до Оберстдорфу і спокійно сидіти в Альтах з Родиною. Ні. Гетьман залишається в центрі „одного боку“, щоб не пропустити жодного моменту, надходження якого сподівались тоді всі. Щоб зменшити небезпеку під час пекельного бомбардування, Гетьман власноручно викопує на своєму подвір'ї бункер і вкупі з найближчим по-мічником в своїй творчості, донькою ЕЛІЗАВЕТОЮ, стоять непокітно, як вірний страж інтересів свого Народу.

Німці виснажуються. Німці хапаються врятувати своє тяжке становище. З цією метою вони активізують т. зв.

„Русское Освободительное Движение”, — просто „Власовщину“. Але як залучити до нього українців, без яких ця затія зрешена на загибель? Німці і власівці вдаються до українських політичних середовищ. З різними провокаціями пропозиціями про „спілку“, „єдиний міцний кулак“ приходять різні агенти, на взірець Майковського, і, здається, почали з Гетьмана. І тут Гетьман Павло не розгубився, тут, як вірний служитель Національної Ідеї, дає гідну відповідь: позбавте Українців кривди, дайте свободу тисячам українських в'язнів на чолі з їхніми провідниками, віднайдите нас, як рівних, а тоді будемо говорити.

І робив все це без галасу, без биття себе в груди й закликання в „щирості“, без запальних промов, а ділом охороняв інтереси Нації. Як тверезий державний муж (ворогами визнаний таким), стояв, як та скеля, об яку розбивались усі німецько-власівські провокації. На жаль, не час і не місце про це писати, але історія Йому цього не забуде.

Берлін під безпосередньою загрозою. Гетьман і ще не прямує до Оберстдорфу, а до... Веймару, де ще українці мають полагодити свої справи.

Лише після цього Гетьман взяв напрямок на Південь Німеччини. І в дорозі, 26 квітня, 1945 року, помер від тяжкого поранення під час бомбардування.

Слава Великому Гетьманові!

Пройдуть ще роки, Нарід позбудеться соціалістичного чаду і в дорозі до ВІЗВОЛЕННЯ не забуде про Його тлінні останки. На них, у центрі Української Самостійної Держави, возвдвигне пам'ятник Великому Гетьманові ПАВЛОВІ поряд з пам'ятниками великих Гетьманів БОГДАНА й ІВАНА. Бо ВОНИ творили однаково велике Діло для Українського Народу.